

Spis treści

Od Autorów	17
1. Pochodzenie zbiorowości niemieckiej w Rosji	21
1.1. Żywiół niemiecki na terenach późniejszej Rosji od końca 1. tysiąclecia do początków lat 70. XVIII wieku	22
1.2. Osiedlenie Niemców nad Wołgą i w okolicach Sankt Petersburga	31
1.3. Osiedlenie Niemców w rejonie Morza Czarnego i w Besarabii	40
1.4. Osiedlenie Niemców na Zakaukaziu	45
1.5. Osiedlenie Niemców na Wołyniu	46
1.6. Ruch przesiedleńczy. Osiedlanie się Niemców na Kaukazie, w Kazachstanie, na Syberii, w Azji Środkowej	49
Podsumowanie	55
2. Sytuacja ekonomiczno-społeczna Niemców w Rosji	59
2.1. Reformy Aleksandra II	59
2.2. Ekonomiczno-społeczne położenie Niemców rosyjskich	62
2.3. Położenie mniejszości niemieckiej w miastach rosyjskich	62
2.3.1. Moskwa	62
2.3.2. Sankt Petersburg	64
2.3.3. Saratów	65
2.3.4. Odessa	67
2.3.5. Archangielsk	68
2.4. Położenie mniejszości niemieckiej na Powołżu	69
2.5. Położenie mniejszości niemieckiej w regionie Morza Czarnego i w Besarabii ..	77
2.6. Położenie mniejszości niemieckiej na Zakaukaziu	82
2.7. Położenie mniejszości niemieckiej na Wołyniu	85
2.8. Położenie mniejszości niemieckiej na Kaukazie, w Kazachstanie, na Syberii, w Azji Środkowej	89
2.9. Emigracja z Rosji	94
2.10. Sytuacja Niemców w Rosji w czasie I wojny światowej	96
Podsumowanie	110
3. Życie kulturalne Niemców rosyjskich	114
3.1. Szkolnictwo w języku niemieckim	115
3.1.1. Stan szkolnictwa ludowego w Europie Środkowej i w Rosji w XVIII wieku	115
3.1.2. Miasta	116

3.1.3. Powołże	122
3.1.3.1. Początki szkolnictwa niemieckiego na Powołżu	122
3.1.3.2. Stan szkolnictwa niemieckiego na Powołżu w pierwszych dziesięcioleciach XIX w.	126
3.1.3.3. Wzrost aspiracji edukacyjnych kolonistów nadwołżańskich i próby dostosowania do nich poziomu szkolnictwa	128
3.1.3.4. Starania o powołanie niemieckich seminariów nauczycielskich. Powstanie szkół centralnych kształcących kadre nauczycielską	130
3.1.3.5. Oznaki poprawy poziomu nauczania w koloniach niemieckich. Szkolnictwo prywatne i społeczne w koloniach nadwołżańskich	134
3.1.3.6. Problem rusyfikacji szkolnictwa niemieckiego na Powołżu ..	137
3.1.3.7. Szkolnictwo niemieckie na Powołżu w latach 1905–1917 ...	139
3.1.4. Noworosja	143
3.1.5. Zakaukazie	152
3.1.6. Wołyń	153
3.1.7. Kaukaz, Kazachstan, Syberia, Azja Środkowa	154
3.2. Prasa w języku niemieckim	162
3.2.1. Początki czasopiśmiennictwa niemieckiego w imperium carów	162
3.2.2. Prasa niemiecka w skupiskach miejskich	163
3.2.3. Prasa niemiecka na Powołżu	167
3.2.4. Prasa niemiecka w Noworosji	170
3.2.5. Prasa niemiecka na Wołyniu	173
3.2.6. Prasa niemiecka na wschodnich obszarach Imperium Rosyjskiego ...	173
3.3. Literatura Niemców rosyjskich	173
3.3.1. Powołże	174
3.3.2. Inne regiony	177
3.4. Teatr Niemców rosyjskich	178
3.5. Sztuka Niemców rosyjskich	179
3.5.1. Architektura	179
3.5.2. Malarstwo	182
3.5.3. Rzeźba	183
3.5.4. Muzyka	183
3.5.5. Fotografia	186
3.6. Naukowcy rosyjscy wywodzący się z mniejszości niemieckiej	187
3.7. Życie religijne Niemców rosyjskich	191
3.7.1. Struktura wyznaniowa mniejszości niemieckiej w Imperium Rosyjskim	191
3.7.2. Ogólna charakterystyka wyznawanych religii	193
3.7.3. Pojawienie się w Rosji niemieckojęzycznych wyznawców religii nieprawosławnych i ich rozmieszczenie	197
3.7.4. Życie religijne Niemców na poszczególnych obszarach	200

3.8. Kultura materialna i obyczaje Niemców rosyjskich	213
3.8.1. Miasta	213
3.8.2. Powołże	214
3.8.3. Region Morza Czarnego	219
3.8.4. Zakaukazie	221
3.8.5. Wołyń	221
3.8.6. Kaukaz, Kazachstan, Syberia, Azja Środkowa	222
Podsumowanie	224
4. Bibliografia	227
4.1. Wykaz skrótów wydawnictw periodycznych i prac zbiorowych	227
4.2. Literatura cytowana	229
4.3. Źródła internetowe	241
4.4. Wykaz skrótów słowników, atlasów, wydawnictw encyklopedycznych	242
Summary	243
Zusammenfassung	248
Резюме	253

Table of contents

From the authors	17
1. Origins of the German community in Russia	21
1.1. The German element in what would later be the territory of Russia from the end of the first millennium to the early 1770s	22
1.2. The settlement of Germans on the Volga and in the area of St. Petersburg	31
1.3. The settlement of Germans in the Black Sea region and Bessarabia	40
1.4. The settlement of Germans in Transcaucasia	45
1.5. The settlement of Germans in Volhynia	46
1.6. Migration movements. The settlement of Germans in the Caucasus, in Kazakhstan and in Central Asia	49
Summary	55
2. The socio-economic situation of Germans in Russia	59
2.1. The reforms of Alexander II	59
2.2. The socio-economic position of Russian Germans	62
2.3. The position of the German minority in Russian cities	62
2.3.1. Moscow	62
2.3.2. St. Petersburg	64
2.3.3. Saratov	65
2.3.4. Odessa	67
2.3.5. Archangelsk	68
2.4. The position of the German minority in the Volga region	69
2.5. The position of the German minority in the Black Sea region and in Bessarabia	77
2.6. The position of the German minority in Transcaucasia	82
2.7. The position of the German minority in Volhynia	85
2.8. The position of the German minority in the Caucasus, in Kazakhstan, in Siberia and in Central Asia	89
2.9. Emigration from Russia	94
2.10. The situation of Germans in Russia during the First World War	96
Summary	110
3. The cultural life of Russian Germans	114
3.1. German language schools	115
3.1.1. The state of local country schools in Central Europe and Russia in the eighteenth century	115

3.1.2. Cities	116
3.1.3. Volga region	122
3.1.3.1. The beginnings of German schools in the Volga region	122
3.1.3.2. The state of German schools in the Volga region in the first decades of the nineteenth century	126
3.1.3.3. The rising educational aspirations of Volga colonists and attempts to adapt the level of schools	128
3.1.3.4. Efforts to open German teacher seminars. The rise of central teacher training colleges	130
3.1.3.5. Signs of improvement in the level of instruction in German colonies. Private and social schools in the Volga colonies	134
3.1.3.6. The problem of the Russification of German schools in the Volga region	137
3.1.3.7. German schools in the Volga region from 1905–1917	139
3.1.4. Novorossiia	143
3.1.5. Transcaucasia	152
3.1.6. Volhynia	153
3.1.7. Caucasus, Kazakhstan, Siberia, Central Asia	154
3.2. German-language press	162
3.2.1. The beginnings of German periodicals in the Imperial Russia	162
3.2.2. German-language press in urban areas	163
3.2.3. German-language press in the Volga region	167
3.2.4. German-language press in Novorossiia	170
3.2.5. German-language press in Volhynia	173
3.2.6. German-language press in the eastern areas of the Russian Empire	173
3.3. Russian German literature	173
3.3.1. Volga region	174
3.3.2. Other regions	177
3.4. Russian German theatre	178
3.5. Russian German art	179
3.5.1. Architecture	179
3.5.2. Painting	182
3.5.3. Sculpture	183
3.5.4. Music	183
3.5.5. Photography	186
3.6. Russian scientists descended from the German minority	187
3.7. The religious life of Russian Germans	191
3.7.1. Denominational structure of the German minority in the Russian Empire	191
3.7.2. General characteristics of the religions practiced	193
3.7.3. The appearance in Russia of German-speaking practitioners of non-Orthodox religions and their distribution	197
3.7.4. The religious life of Russian Germans in particular areas	200

3.8. Material culture and customs of Russian Germans	213
3.8.1. Cities	213
3.8.2. Volga region	214
3.8.3. Black Sea region	219
3.8.4. Transcaucasia	221
3.8.5. Volhynia	221
3.8.6. Caucasus, Kazakhstan, Siberia, Central Asia	222
Summary	224
4. Bibliography	227
4.1. List of abbreviations of periodicals and anthologies	227
4.2. Literature cited	229
4.3. Internet sources	241
4.4. List of abbreviations of dictionaries, atlases, and encyclopaedias	242
Summary	243
Zusammenfassung	248
Резюме	253

Inhalt

Vorwort	17
1. Zur Herkunft der deutschen Bevölkerung in Russland	21
1.1. Deutsche in den Gebieten des späteren Russlands vom Ende des ersten Jahrtausends bis zum Beginn der 70er-Jahre des 18. Jahrhunderts	22
1.2. Die Ansiedlung der Deutschen an der Wolga und in der Gegend um Sankt Petersburg	31
1.3. Die Ansiedlung der Deutschen im Schwarzmeergebiet und in Bessarabien ...	40
1.4. Die Ansiedlung der Deutschen in Transkaukasien	45
1.5. Die Ansiedlung der Deutschen in Wolhynien	46
1.6. Siedlungsbewegungen. Deutsche Siedlungen im Kaukasus, in Kasachstan, in Sibirien und in Mittelasien	49
Zusammenfassung	55
2. Die soziale und ökonomische Situation der Deutschen in Russland	59
2.1. Die Reformen Alexanders II	59
2.2. Soziale und ökonomische Situation der Russlanddeutschen	62
2.3. Situation der deutschen Minderheit in den russischen Städten	62
2.3.1. Moskau	62
2.3.2. Sankt Petersburg	64
2.3.3. Saratow	65
2.3.4. Odessa	67
2.3.5. Archangelsk	68
2.4. Die Situation der deutschen Minderheit im Wolgagebiet	69
2.5. Die Situation der deutschen Minderheit im Schwarzmeergebiet und in Bessarabien	77
2.6. Die Situation der deutschen Minderheit in Transkaukasien	82
2.7. Die Situation der deutschen Minderheit in Wolhynien	85
2.8. Die Situation der deutschen Minderheit im Kaukasus, in Kasachstan, in Sibirien, in Mittelasien	89
2.9. Emigration aus Russland	94
2.10. Die Situation der Deutschen in Russland während des Ersten Weltkrieges ...	96
Zusammenfassung	110
3. Das kulturelle Leben der Russlanddeutschen	114
3.1. Schulwesen in deutscher Sprache	115
3.1.1. Zum Volksschulwesen in Mitteleuropa und in Russland im 18. Jahrhundert	115

3.1.2. Die Städte	116
3.1.3. Das Wolgagebiet	122
3.1.3.1. Die Anfänge des deutschen Schulwesens im Wolgagebiet	122
3.1.3.2. Zum deutschen Schulwesen im Wolgagebiet in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts	126
3.1.3.3. Der Anstieg von Bildungsansprüchen der Kolonisten an der Wolga und Versuche der Anpassung des Niveaus im Schulwesen an sie	128
3.1.3.4. Bemühungen zur Gründung von deutschen Lehrerseminaren. Entstehung von Schulen zur zentralen Lehrerausbildung	130
3.1.3.5. Anzeichen für eine Verbesserung des Lehrniveaus in den deutschen Kolonien. Das Schulwesen in den Kolonien des Wolgagebiets	134
3.1.3.6. Das Problem der Russifizierung des deutschen Schulwesens im Wolgagebiet	137
3.1.3.7. Das deutsche Schulwesen in der Wolgaregion in den Jahren 1905-1917	139
3.1.4. Neurussland	143
3.1.5. Transkaukasien	152
3.1.6. Wolhynien	153
3.1.7. Kaukasus, Kasachstan, Sibieren, Mittelasien	154
3.2. Deutschsprachige Presse	162
3.2.1. Die Anfänge des deutschen Zeitschriftentums im Imperium der Zaren	162
3.2.2. Die deutsche Presse im städtischen Raum	163
3.2.3. Die deutsche Presse im Wolgagebiet	167
3.2.4. Die deutsche Presse in Neurussland	170
3.2.5. Die deutsche Presse in Wolhynien	173
3.2.6. Deutsche Presse in den Ostgebieten des Russischen Kaiserreichs	173
3.3. Die Literatur der Russlanddeutschen	173
3.3.1. Wolgagebiet	174
3.3.2. Andere Gebiete	177
3.4. Das Theater der Russlanddeutschen	178
3.5. Die Kunst der Russlanddeutschen	179
3.5.1. Architektur	179
3.5.2. Malerei	182
3.5.3. Bildhauerkunst	183
3.5.4. Musik	183
3.5.5. Fotografie	186
3.6. Russische Wissenschaftler der deutschen Minderheit	187
3.7. Das religiöse Leben der Russlanddeutschen	191
3.7.1. Die Religionsstruktur der deutschen Minderheit im Russischen Kaiserreich	191
3.7.2. Allgemeine Charakteristik der praktizierten Religionen	193

3.7.3. Deutschsprachige Angehörige von nicht russisch-orthodoxen Glaubensgemeinschaften und ihre Verteilung in Russland	197
3.7.4. Das religiöse Leben der Deutschen in den einzelnen Gebieten	200
3.8. Materielle Kultur und Sitten der Russlanddeutschen	213
3.8.1. Städte	213
3.8.2. Wolgagebiet	214
3.8.3. Schwarzmeergebiet	219
3.8.4. Transkaukasien	221
3.8.5. Wolhynien	221
3.8.6. Kaukasus, Kasachstan, Sibirien, Mittelasien	222
Zusammenfassung	224
4. Bibliografie	227
4.1. Abkürzungsverzeichnis: Periodika und Herausberschriften	227
4.2. Zitierte Literatur	229
4.3. Internetquellen	241
4.4. Abkürzungsverzeichnis: Wörterbücher, Atlanten, Enzyklopädien	242
Summary	243
Zusammenfassung	248
Резюме	253

Оглавление

От Авторов	17
1. Происхождение немецкого меньшинства в России	21
1.1. Немецкая стихия на территориях будущей России с конца 1 тысячелетия по начало 70. гг. XVIII в.	22
1.2. Поселение немцев на Волге и в окрестностях Санкт-Петербурга	31
1.3. Поселение немцев в Причерноморье и в Бесарабии	40
1.4. Поселение немцев в Закавказье	45
1.5. Поселение немцев на Волыни	46
1.6. Переселенческое движение. Поселение немцев на Кавказе, в Казахстане, Сибири, Средней Азии	49
Итоги	55
2. Экономическое и общественное положение немцев в России	59
2.1. Реформы Александра II	59
2.2. Экономическое и общественное положение российских немцев	62
2.3. Положение немецкого меньшинства в российских городах	62
2.3.1. Москва	62
2.3.2. Санкт-Петербург	64
2.3.3. Саратов	65
2.3.4. Одесса	67
2.3.5. Архангельск	68
2.4. Положение немецкого меньшинства в Поволжье	69
2.5. Положение немецкого меньшинства в Причерноморье и в Бесарабии	77
2.6. Положение немецкого меньшинства в Закавказье	82
2.7. Положение немецкого меньшинства на Волыни	85
2.8. Положение немецкого меньшинства на Кавказе, в Казахстане, Сибири, Средней Азии	89
2.9. Эмиграция из России	94
2.10. Положение немцев в России во время Первой мировой войны	96
Итоги	110
3. Культурная жизнь российских немцев	114
3.1. Школьное образование на немецком языке	115
3.1.1. Состояние народного образования в Средней Европе и в России в XVIII веке	115
3.1.2. Города	116

3.1.3. Поволжье	122
3.1.3.1. Зачатки немецкой системы образования в Поволжье	122
3.1.3.2. Состояние немецкой системы образования в Поволжье в первые десятилетия XIX в.	126
3.1.3.3. Рост образовательных притязаний поволжских колонистов и попытки приспособить к ним уровень системы образования	128
3.1.3.4. Ходатайство о создании немецких учительских семинарий. Образование центральных училищ, обучавших учительские кадры	130
3.1.3.5. Симптомы повышения уровня обучения в немецких колониях. Система частного и общественного образования в колониях Поволжья	134
3.1.3.6. Проблема русификации немецкой системы образования в Поволжье	137
3.1.3.7. Немецкая система образования в Поволжье в 1905–1917 гг.	139
3.1.4. Новороссия	143
3.1.5. Закавказье	152
3.1.6. Вольны	153
3.1.7. Кавказ, Казахстан, Сибирь, Средняя Азия	154
3.2. Пресса на немецком языке	162
3.2.1. Зачатки немецкой периодики в царской империи	162
3.2.2. Немецкая пресса в городах	163
3.2.3. Немецкая пресса в Поволжье	167
3.2.4. Немецкая пресса в Новороссии	170
3.2.5. Немецкая пресса на Вольни	173
3.2.6. Немецкая пресса на восточных территориях Российской Империи	173
3.3. Литература российских немцев	173
3.3.1. Поволжье	174
3.3.2. Другие регионы	177
3.4. Театр российских немцев	178
3.5. Искусство российских немцев	179
3.5.1. Архитектура	179
3.5.2. Живопись	182
3.5.3. Скульптура	183
3.5.4. Музыка	183
3.5.5. Фотография	186
3.6. Русские ученые, происходящие из немецкого меньшинства	187
3.7. Религиозная жизнь российских немцев	191
3.7.1. Вероисповедная структура немецкого меньшинства в Российской Империи	191
3.7.2. Общая характеристика исповедуемых религий	193

3.7.3. Появление в России немецкоязычных последователей неправославных религий и их размещение	197
3.7.4. Религиозная жизнь немцев на отдельных территориях	200
3.8. Материальная культура и обычаи российских немцев	213
3.8.1. Города	213
3.8.2. Поволжье	214
3.8.3. Причерноморье	219
3.8.4. Закавказье	221
3.8.5. Волынь	221
3.8.6. Кавказ, Казахстан, Сибирь, Средняя Азия	222
Итоги	224
4. Библиография	227
4.1. Список условных обозначений периодических изданий и коллективных монографий	227
4.2. Цитированная литература	229
4.3. Интернет-источники	241
4.4. Список условных обозначений словарей, атласов, энциклопедических изданий	242
Summary	243
Zusammenfassung	248
Резюме	253